

**ULUSLARARASI
GAZİ SÜLEYMAN PAŞA
VE KOCAELİ TARİHİ
SEMPÖZYUMU-III**

**INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON GAZİ SÜLEYMAN PAŞA
& HISTORY OF KOCAELİ - III**

**CİLT
- IV -**

© 2017 Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kùltür ve Sosyal İşler
Dairesi Başkanlığı Yayınları No: 38

© Copyright 2017 Kocaeli Metropolitan Municipality,
Department of Culture and Social Affairs No: 38

Bu kitabın her türlü basım, yayın ve telif hakları Kocaeli
Büyükşehir Belediyesi, Kùltür ve Sosyal İşler Dairesi
Başkanlığı'na aittir. Başkanlığın yazılı izni olmadan elektronik,
mekanik ya da diğer yollarla basılamaz, çoğaltılamaz ve
dağıtılamaz. Para ile satılmaz

All rights reserved. No part of this book may be printed,
reproduced or distributed by any electronic, optical, mechanical
or other means without the written permission of the Kocaeli
Metropolitan Municipality, Department of Culture and Social
Affairs

Tasarım

Mert Uğurdil
Serhat Batur Karadeniz

Baskı-Cilt

CNR Basım

Takım No: 978-605-5116-35-4 (Tk)

ISBN: 978-605-5116-39-2 (4.c)

ULUSLARARASI
GAZİ SÜLEYMAN PAŞA
VE KOCAELİ TARİHİ
SEMPÖZYUMU-III

[MEŞHUR BEYDÂVÎ ŞÂRİHİ ŞEYHZÂDE MUHYİDDİN
MUHAMMED B. MUSTAFA EL-KOCEVÎ'NİN
HURÛF-I MUKATTAA İLE İLGİLİ BİR RİSÂLESİ]

Mehmet ÇİÇEK*

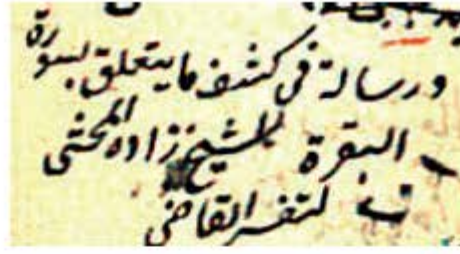
Giriş

İslam düşüncesinde yaklaşık ondört asırlık tefsir birikiminin önemli unsurlarından biri de altı asırlık dönemi bünyesinde taşıyan Osmanlı tecrübesidir. Üç kıtada hüküm süren Osmanlı tecrübesinin kültürel yansımalarının modern dönemde yeterince bilindiğini söyleyemeyiz. Birçok ulemayı uhdesinde barındıran Osmanlı tecrübesinden en azından tarihsel ve kültürel olarak bu dönemle etkileşim içinde olan Türkiye'deki akademyanın bigâne kalması düşünülemezdi. Fakat ne hazindir ki bu dönemle irtibat Türkiye'de oldukça sınırlıdır. Bu sınırlılığın en önemli göstergelerinden biri mevcut birikimin hatırı sayılır miktarının “yazma” olarak kalmasıdır. İşte biz bu makalemizde Osmanlı dönemi kültür tarihinin önemli simalarından biri olan ve “Kocevî” nisbesiyle meşhur Şeyhzâde Muhyiddin Muhammed b. Muslihiddin Mustafa'ya (950/1543)¹ ait yazma bir risâleyi gün yüzüne çıkarmaya çalışacağız.

Şeyhzade'nin risâlesi, Süleymaniye Kütüphanesi Reisulküttâb Mustafa Efendi bölümü 1195 numarada kayıtlıdır. Söz konusu yazma, mecmua olup birden çok risâlenin derlenmesinden oluşmaktadır. Mecmuanın girişinde, içinde hangi risâlelerin olduğunu belirten bir fihrist bulunmaktadır. Buna göre inceleyeceğimiz risâle, fihristte şu şekilde kaydedilmiştir.

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mehmet.cicek@kocaeli.edu.tr

1 Doğum tarihi tam olarak bilinmeyen Şeyhzâde, İslamî ilimlerin farklı alanlarında eser vermekle birlikte müfessir ve fakih kimliğiyle meşhurdur. Şeyhzâde lakabı, Nakşibendî meşâyihinden olan babası Muslihiddin Mustafa el-Kocevî'den mülhemdir. Kocevî veya İzmitî nisbesiyle anılması ailesinin Kocaelili olmasıyla ilgilidir. Bununla birlikte Şeyhzâde'nin yetiştiği, müderrislik yaptığı ve medfun olduğu İstanbul'da doğmuş olması muhtemeldir. 950/1543 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. 938 senesinde oluşturduğu bir vakfiyede 16 tanesi kendi telifi olan toplam 39 eseri vakfettiği belirtilmektedir. (Bkz. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953(1546) Tarihli*, neşr. Ömer Lütfi Barkan, Ekrem Hakkı Ayverdi, s. 211-212.) Cenaze namazını Şeyhulislam Fenârîzâde Muhyiddin Mehmed Efendi (954/1548) kıldırmıştır. İstanbul Fatih'te Hoca Hayreddin Mescidi'nin haziresine defnedilmiştir. Maalesef bugün hem bu mescid hem de hazire mevcut değildir. Şeyhzâde'nin kabri de günümüze ulaşmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan Baş, “Şeyhzâde”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIX, 97-98; Şükrü Maden, *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzâde'nin Envârü'l-Tenzîl Hâşiyesi*, İSAM Yayınları, s. 119-127.

رسالة في كشف ما يتعلق بسورة البقرة لشيخ زاده المحمدي لتفسير القاضي

(Kadı'nın tefsirine haşiye yazan Şeyhzâde'nin Bakara suresiyle alakalı şeyin keşfine dair bir risâlesi) Söz konusu kayıt hem risâlenin adını hem de müellifini içermektedir. Bu kayda göre risâlenin adı "رسالة في كشف ما يتعلق بسورة البقرة" dir. Risâlenin yazarı ise "شيخ زاده المحمدي لتفسير" dir. Ancak fihristte yazılan bu bilgilere rağmen risâlenin bulunduğu varaklarda yazmanın müellifinin ve adının belirtilmemesi veya farklı şekilde verilmesi yazmanın içeriğini incelemeyen önce bu konuya dikkat çekilmesini zorunlu hale getirmiştir. Ayrıca risâlenin müellifi/müstensihî ve istinsah tarihi gibi bilgileri içeren ferâğ kaydının bulunmaması da belirsizliği artırmıştır. Biz de risâleyi tanıtmadan önce risâlenin müellifinin ve adının ne olduğunu irdelemek istiyoruz.

1. Risâlenin Müellifi

Fihristteki kayda göre risâlenin müellifi Şeyhzâde'dir. Şeyhzâde için ayrıca Kadı Beydâvî'nin "Envârü't-tenzîl" adlı tefsirine haşiye yazan anlarında "muhâşş" ifadesi kullanılmaktadır. Müellifin Kadı Beydâvî'nin tefsirine haşiyesinin olması ve bu eserle meşhur olması böyle bir nitelemeyle tanınmasını sağlamıştır. Ancak risâlenin bulunduğu varaklara baktığımızda eserin herhangi bir yerinde Şeyhzâde'ye ait olduğuna yönelik kayıt bulunmamaktadır.

Osmanlı coğrafyasında Şeyhzâde nisbesini kullanan birçok isim olmasına rağmen Beydâvî gârihi olarak sadece bir tane Şeyhzâde adı geçmektedir ki o da müellifimizdir. Ancak biraz önce ifade ettiğimiz üzere risâlenin bulunduğu varaklarda Şeyhzâde'nin ismi geçmemektedir. Risâlenin fihristinde verilen bilgi ile risâlenin aynı olup olmadığı üzerinde durmalıyız. Zira bazen yazmalarda fihristte verilen bilgiler ile risâleler birbirini tutmamaktadır.² Kanastığımızca bunun önemli sebeplerinden biri yazmaların başında bulunan fihristlerin, yazmayı tanıtmak amacıyla sonradan eklenen bilgiler olmasıdır. Bu bilgilerin eser sahipleri veya kütüphaneciler tarafından sonradan oluşturulduğu düşünülebilir. Bununla birlikte fihristlerin kesin bir şekilde müelliften sonra oluşturulduğunu söyleyemeyiz. Ancak bizim incelediğimiz yazmada fihrist ile risâlenin birbirinden farklı kişiler tarafından oluşturulduğu hemen anlaşılabilir. Zira fihristte ve risâlede iki farklı yazı karakteri kullanılmıştır.

Makalemizde eserin müellifinin kim olduğunu teyit etmek için Şeyhzâde'nin kendisine aidiyetinde şüphe bulunmayan ve maibu birçok baskısı bulunan Kadı Beydâvî haşiyesiyle, risâlenin bulunduğu kısmı karşılaştıracız. Zira risâlemiz de Beydâvî'nin "Envârü't-tenzîl" i üzerinedir. Böylece hem bu risâlenin orijinalliği hem de müellifin Beydâvî haşiyesiyle bu risâle arasındaki benzerlik ve farklılığı belirlenecektir. Bu eylemle ayrıca müellifin di-

2 Mesele Ali Kuşçu'nun *Kaşşâ'* eserine dair yaptığımız çalışmada yazma nüshalarda bulunan fihrist ile içeriğin farklı olduğu bir durumla karşılaştık. Şöyle ki Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa bölümü 320 numaralı yazmanın ilk varaklarında bulunan fihristte, eserlerden biri de "*Hâşiyetün alâ Şerhi'l-Kaşşâ' li'l-Teyfikîlâf*" adıyla Ali Kuşçu'ya nispet edilmiştir. 41-140 varakları arasında olduğu belirtilen yazmaya baktığımızda ise söz konusu kısmın Ali Kuşçu'nun değil farklı bir müellifin eseri olduğunu gördük. Bkz. Mehmet Çiçek, *Tefsirde Şerh Geleneği Ali Kuşçu Örneği*, s. 113.

şünsel takibini yapmayı hedeflemektedir. Her ne kadar müelliflerin fikirlerinde bir değişim, dönüşüm imkân dâhilinde olsa da –bunu dikkate almakla birlikte– eserin müellifinin teyidinde ve tespitinde bunun bize fayda vereceğini düşünüyörüz.

Şeyhzâde'nin "*Envârü't-tenzîl*" hâşiyesi ile bu risâlesi içerik olarak karşılaştırıldığında iki eserin ana omurga olarak birbirine benzediğini söyleyebiliriz. Hâşiyeye ile risâledeki ifadeler giriş kısmında büyük oranda birbirinin aynısıdır. Bununla birlikte hâşiyeden farklı olarak risâlede konu, özellikle *Keşşâf* şerh geleneğindeki bir tartışmanın aktararak değerlendirilmesi üzerine oluşturulmuştur. Biraz sonra risâlenin muhtevasını incelediğimizde de görüleceği üzere Kazvî'nin (745/1344) "*Keşfü'l-Keşşâf*"'ından, Teftâzânî'nin (792/1390) "*Hâşiyetü'l-Keşşâf*"'ından, Teftâzânî'nin görüşüne cevap mahiyetinde Seyyid Şerif Cürçânî'nin (816/1413) "*Hâşiyetü'l-Keşşâf*"'ından aktarımlarda bulunmaktadır. Son olarak Beydâvî şârihi olmakla birlikte risâlemizde Teftâzânî'nin görüşünü savunan ve Cürçânî'ye cevap veren Molla Hüsrev'den (885/1480) alıntı yapılmakta ve konu nihayete erdirilmektedir. Risâlede ele alınan bu isimler Şeyhzâde'nin meşhur hâşiyesinde konuyla bağlantılı olarak zikredilmemektedir. Bunun yerine risâlede zikredilen Teftâzânî'nin görüşü, Şeyhzâde'nin değerlendirmesi olarak Beydâvî hâşiyesinde aktarılmakta³ ve bu bilgiyle yetinilerek hâşiyeye devam edilmektedir. Risâlenin bu boyutuyla Şeyhzâde'nin Beydâvî hâşiyesindeki görüşünün, tartışmaları da dikkate alarak ayrıntılı bir şekilde incelenmesi olduğu söylenebilir. Nitekim risâle, Beydâvî'nin metni üzerinden inşa edilmiştir. İçerikte *Keşşâf* şerhlerinde yapılan tartışmaları aktarması onun *Keşşâf* şerhi olduğu anlamına gelmez.

Ferağ kaydı olmayan risâlenin, mevcut bilgilerimiz ışığında tek nüshası, elimizdeki yazmadır. Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü 536 numarada kayıtlı Şeyhzâde'nin *Envârü't-tenzîl* hâşiyesinin müellif nüshasının yazısı ile bu risâlenin yazısı birbirinden farklıdır. Dolayısıyla elimizdeki risâlenin müellif nüshası olmadığını ve daha sonra bir müstensih tarafından istinsah edildiğini söyleyebiliriz.

Şeyhzâde'nin Beydâvî hâşiyesiyle bu risâlesi arasındaki ilişkiyi dikkate aldığımızda incelediğimiz risâle, Beydâvî'nin hâşiyesinden önce veya sonra yazılmış olabilir. Her iki duruma yönelik sebepler zikredilebilir. Önce yazıldığını düşünersek Şeyhzâde'nin ayrıntılı bir şekilde incelediği konunun, hâşiyesinde kısaca kendi kanaatini aktararak yazması anlamına gelebilir. Hâşiyeden sonra yazılması durumunda ise bir soru veya tartışma bağlamında görüşünü, tartışmaları da dikkate alarak temellendirmesi olarak düşünebiliriz. Ancak kanaatimizce bu risâle, Beydâvî'nin hâşiyesinden önce yazılmıştır. Bu söylemimiz ile fihristteki "el-muhaşşî li tefsîri'l-kâdi" ifadesi arasında bir çelişki olduğu düşünülebilir. Şöyle ki madem önce bu risâle yazılmış daha sonra hâşiyeye yazılmıştır. O zaman risâlenin müellifi olarak "el-muhaşşî li tefsîri'l-kâdi" ifadesi ne anlama gelmektedir? Buna cevabımız biraz önce de ifade ettiğimiz gibi hem risâlenin müellif nüshası olmadığı hem de risâlenin yazıldığı fihristin daha sonra oluşturulduğuna dair kanaatimizdir.

Hâşiyeye ile risâlenin kaynakçaları açısından bu iki çalışmaya baktığımızda risâlede adı zikredilen Teftâzânî ve Cürçânî'nin "*Hâşiyetü'l-Keşşâf*"larından ve Molla Hüsrev'in *Hâşiyetü'l-Beydâvî*'sinden Şeyhzâdenin hâşiyesinin farklı yerlerinde de yararlanıldığı görülmektedir.⁴ Dolayısıyla bu iki çalışmanın kaynakçalarında da benzerlik olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç olarak Şeyhzâdenin hâşiyesi ile bu risâle karşılaştırıldığında risâlenin sahibinin her ne kadar risâlede ismen belirtilmese de Şeyhzâde olduğunu söyleyebiliriz.

3 Muhyiddin Mehmed Kocavî Şeyhzade, *Hâşiyetü Muhyiddin Şeyhzade*, Hazırlayan: Muhammed Abdülkadir Şahin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, (1419/1999), I, 113.

4 Örnekler için bkz. Şükrü Maden, *Tefsirde Hâşiyeye Geleneği ve Şeyhzâde'nin Envârü't-Tenzîl Hâşiyesi*, s. 141-142.

2. Risâlenin Adı

Modern dönemde okuyucuyu da dikkate alarak eserlere isim koyma, yazın dünyasında önemli bir eylemdir. Fakat geçmiş dönemlere baktığımızda özellikle de yazma eserler literatüründe hemen hemen bunun tersi bir durumla karşı karşıyayızdır. Yazma eserlerde hâssaten de şerh tûrtü çalışmalarında ortak isimlendirmeler yaygın kullanımlardır. Bu manada şerh, hâşiye, ta'lik, risâle gibi isimler eserin adı olarak çok fazla kullanılmaktadır. Eserlerin büyük oranda diğer çalışmalardan ayrılması, eserlerin isimlerinde de zikredilen müelliflerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Yoksa eser isimlerinde benzerlik ön plana çıkmaktadır. İlâveten müelliflerin birden fazla künyeye nitelenmeleri, farklı eserleriyle şöhret bulmaları, eserin birden fazla isminin olmasına sebebiyet vermektedir. İncelediğimiz risâlede de aynı durum vardır. Nitekim biz, bu durumdan dolayı tebliğimizin başlığında risâlenin adını zikredemedik. Sadece risâleyi tanıtıcı mahiyette genel bilgi vermek durumunda kaldık. Şimdi incelediğimiz risâlenin adıyla ilgili zikredilenleri değerlendirelim.

Yazmanın baş kısmında bulunan fihristte ad olarak “رسالة في كشف ما يتعلق بسورة البقرة” ifadesinin yazılı olduğunu söylemiştik. Risâlenin bulunduğu kısımda ise başlık olarak “أداة الشروع في كشف ما يتعلق بسورة البقرة” ifadesi geçmektedir. Bu iki ifade arasındaki fark, ilkinde yazmanın risâle olduğuna vurgudur. İkincisinde ise içeriğe dair Bakara suresindeki “başlama edatı”nın ele alınacağıdır. Burada hedefimiz risâlenin isminin ne olduğuna yönelik yeni bir teklif sunmak değildir. Tam aksine bu iki isimlendirme arasında bir tercihte bulunmaktır.

Fihristteki ifadede eserin bir “risâle” olduğu söylenmektedir. Küçük hacimli eserler için kullanılan risâle kelimesi yukarıda da aktardığımız üzere yazın türüne dair genel bir belirlemedir. Eserin hacminin küçük olmasından hareketle böyle bir adı alması doğru kabul edilebilir. Zira risâle, Beydâvî'nin *Envâru't-tenzîl*'inde Bakara suresinin başında geçen bir meseleyle alakalıdır. Ancak eserin içeriğine baktığımızda “risâle” isminden ziyâde özellikle şerh literatüründe kullanılan “ta'lik/a” nitelemesinin daha doğru olduğu kanaatindeyiz. Bu manada risâle bir ta'lik hüviyetindedir, diyebiliriz. Risâle ile ta'lik arasında şöyle ortak bir nokta yakalayabiliriz. Küçük hacimli çalışmalar için kullanılan bu iki ifadenin arasında genel ve özel ilişkisi vardır. Risâle küçük çalışmalar için genel bir tanımlama iken ta'lik şerh literatüründe kullanılan daha özel bir kavramdır.

Yazmanın başında eserin adına yönelik fihristteki bilgiden farklı olarak belirtilen “başlama edatı” ifadesi ise Arap dilinde kullanılan bir kavramdır. Bunda *Keşşâf* ve Beydâvî'ye yapılan şerhlerde Arapçanın dil ve belâğat özelliklerinin ön plana çıkmasının etkili olduğu söylenebilir. Ancak tefsir üzerinden bakıldığında sure başlarında bulunan kesik harflere başlama edatı değil, hurûf-ı mukattaa denilmektedir. Ayrıca risâlede ele alınan bilgiler sadece Bakara suresinin başında bulunan hurûf-ı mukattaa ile ilgili de değildir. Verilen bilgiler diğer sureleri de içine alacak tarzda bütün hurûf-ı mukattaa'ları içermektedir. Bu duruma rağmen konunun ele alındığı yerin Bakara suresinin başı olması sebebiyle risâlenin isminin Bakara suresiyle ilişkilendirilmesi anlaşılabilir. Ancak biraz sonra ele alacağımız üzere müsemması harf olmakla birlikte kendisi isim olan hecelenmiş harflerin sadece surenin başında ortaya çıktığını söyleyemeyiz. Bu manada “başlama edatı” eksik bir ifade olarak da değerlendirilebilir. Ayrıca edatlar isim de olabilir harf de. Hâlbuki risâlede vurgulanan temel nokta, bunların isim olduğudur.

Sonuç olarak gerek fihristteki gerekse risâlenin başındaki bilgiler, bize risâlenin tam adını belirleme imkânı vermemektedir. Bununla birlikte fihristte aktarılan “رسالة في كشف ما يتعلق بسورة البقرة” şeklindeki kaydın, daha genel ve kuşatıcı olması sebebiyle iki isim arasından tercih edilebilir olduğu düşüncesindeyiz. Ancak baştaki ihtiyatlı söylemimizi burada da hatırla-

talım. Gerek fihristte bildirilen yazmanın adının gerekse de müellif hattı olmayan yazmadaki isimlendirmenin sonradan yazılması, -şayet varsa- üçüncü bir ismin kitabın adı olma ihtimalini ortadan kaldırmaz.

3. Risâlenin Muhtevası

Risale'nin muhtevasına giriş yapmadan önce risaleyi tanıtıcı mahiyette kısa bir giriş yapmanın, muhtevanın anlaşılması için de gerekli olduğunu düşünüyoruz. Risâle, daha önce de ifade ettiğimiz üzere şerh türü bir telifdir. Kadı Beydâvî'nin *Envâru't-tenzîl*'i üzerine bir ta'likadır. Ta'likâ, şerh edilen eserin bir konusuna veya bölümüne yazılmış küçük hacimli çalışmalara verilen genel bir isimlendirmedir. Yazmanın içeriğine baktığımızda risâle, Bakara suresinin tefsirine giriş mahiyetinde oluşturulan haruf-ı mukattaaların (kesik harfler) hecelendiğinde isim olduğu üzerinedir. Konu, tefsir şerhlerinde hâkim bir tavır olan dil merkezli bir mesele olarak inşa edilmiştir. Metin, sadece Şeyhzâde'nin görüşünün aktarılması şeklinde olmayıp konuyla bağlantılı Zemahşerî'nin (538/1144) *Keşşâf*’ından ve onun bazı şerhlerinde tartışılan görüşlerin sunumu üzerinden incelenmiştir. Ayrıca Beydâvî şârihi Molla Hüsrev’den alıntı yapılmıştır. Bu ön bilgilerden sonra risâlenin muhtevasına girebiliriz.

Risâlenin girişi, aynı zamanda tartışmanın zeminini de ortaya koyan Kadı Beydâvî'nin *Envâru't-tenzîl*’inde geçen “elif-lâm-mîm ve hecelenen diğer lafızlar isimlerdir”⁵ (الم وسائر) cümlesiyle başlar. Devamında Beydâvî, bunların müsemmalarının kelimeleri oluşturan harfler olduğunu söyler. Nitekim ona göre bu lafızlar, harflerde olmayıp isimlerde bulunan imâle, tefhim, marife, nekra gibi özellikleri bünyelerinde taşırlar.⁶

Şeyhzâde konuya giriş mahiyetinde Arapçada harflerin farklı şekillerde isimlendirildiğine dikkat çeker. Buna göre harfler, kelimeleri oluşturan temel unsur olduğundan “hurûfu’l-mebânî”; harflerin hecelenmesiyle kelimelerin oluşmasından “hurûfu’l-hicâ” (hurûfu’t-teheccî, hurûfu’t-tehkiye); karışıklığın önlenmesi amacıyla benzer şekle sahip olanların bir veya daha fazla noktayla diğerlerinden ayrılmasından dolayı da “hurûfu’l-mu’cem” diye isimlendirilirler.⁷

Ayrıca hecâ köküne de değinen Şeyhzâde, bu kökün sülâsî, rubâî (teffîl) ve humâsî (tefa’ul) kalıplarının “heceleme” manasını taşıdığını belirtir. Bu manada kelime, bütün olarak değil hecelenerek, her bir harf tek tek söylenerek okunur. Şeyhzâde, konuya örnek olarak Kays ehlinden bir kişiye söylenilen “Kur’ân okuyor musun?” sorusuna verilen cevabı aktarır. O kişi, soruya cevaben “ondan bir harf bile okumadım/hecelemedim” anlamında (الله ما أهجو منه حرفاً) der.⁸

Şeyhzâde kelimenin mecâzî manasına da işaret ederek heca kökünün her hangi bir şeyin kusurunu saymak anlamına geldiğini vurgular. Örnek olarak da Arapların “hecâ” fiilini kullanarak “falanca kişi, falancanın ayıplarını sayar” manasında (فلان يهجو فلان هجاء) dediklerini aktarır.

“Hecâ” kökünün farklı kalıplardaki anlamına ve değişmeceli (mecâzî) kullanımına işaret eden Şeyhzâde, bu ön bilgilendirmeye risâlede ele alacağı temel konuya giriş yapmış olur.

5 Muhyiddin Kocavî, *Hâşiyetü Muhyiddin Şeyhzâde*, I, 113.

6 Muhyiddin Kocavî, *Hâşiyetü Muhyiddin Şeyhzâde*, I, 113.

7 Muhyiddin Kocavî, *Risâle fi keşfi mâ yeteallaku bisureti’l-Bakara*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttâb Mustafa Efendi, 1195, v. 200b. Aynı müellif, *Hâşiyetü Muhyiddin Şeyhzâde*, I, 113. Ayrıca bkz. Kalkaşendî, Ebu’l-Abbâs Ahmed, *Subhu’l-A’sâ fi Sina’ati’l-İnşâ*, III, 20.

8 Kocavî, *Risâle*, v. 200b.

Bu da Beydâvî'nin *Envâru't-tenzîl*'deki "الم وسائر الألفاظ التي يُهجي بها أسماء" ifadesindeki heca kökünü "bi" harf-i cerriyle birlikte hangi anlamda kullanıldığınıdır. Ancak Şeyhzâde konuyu, Beydâvî üzerinden değil, *Keşşâf* şerhlerinde zikredilen görtüş ve değerlendirmeler üzerinden tartışır. Bunda şaşılacak bir şey yoktur. Zira Beydâvî'nin "*Envâru't-tenzîl*"inden önce yazılan *Keşşâf*'ta da cümle "الم، اعلم أن الألفاظ التي يُهجي بها أسماء" şeklindedir.⁹

Risâlede konuyla ilgili değerlendirmesi aktarılan ilk kişi "*Keşfü'l-Keşşâf*" sahibi Ebu Hafs Ömer b. Abdurrahman el-Fârisî el-Kazvî'nî dir. O, "يُهجي بها" ifadesindeki "bi" harf-i cerrinin Arapçadaki tazmin sanatından¹⁰ hareketle "يُهجي بها" (hecelenmiş olarak getirilir) anlamında olduğunu iddia eder.¹¹ Buna göre "hecâ" fiili, "bi" harf-i cerriyle kullanılan "etâ" fiili anlamındadır.

Teftâzânî, Kazvî'nî'nin görtüşünün hata (sehv) olduğunu belirtir. Zira Kazvî'nî'nin bu görtüşüne göre hecelenilenler, müsemmalardır. İsimler değildir. Hâlbuki Beydâvî ve *Keşşâf*'taki ifadeye göre bunun tersi yani müsemma değil isimler olması gerekir. Teftâzânî'ye göre "bi" harf-i cerri, irtibat (sıla) ve alet anlamındadır. Yani "lafızlarla harfleri sayması" (الألفاظ التي يعدد بها الحروف) demektir. Burada meful olan "harfler" hafz edilmiştir. Câr ve mecrûr olan "bi" ifadesi de fail konumundadır. O, "bi" harf-i cerrinin fail olarak kullanılmasına örnek olarak "الخشب الذي يضرب به" (odunla vurduğu) ifadesini verir.¹²

Seyyid Şerif Cürcânî, Teftâzânî'nin bu değerlendirmelerine itiraz eder. Ona göre heceleme, mutlak olarak harfleri saymak anlamında olsaydı o zaman "bi" harf-i cerri bağlaç ve âlet olurdu. Nitekim Arapçada "عددت الحروف بأسمائها" (harfleri isimleriyle saydım) denilir. Buna göre sayma eylemi harflerle veya başka şeylerle irtibatlı olabileceğinden dolayı ayrıca "harfler"i zikretmek gereklidir. Dolayısıyla "bi" harf-i cerri Teftâzânî'nin söylediği gibi sıla (irtibat) veya alet anlamında olamaz. Nitekim Teftâzânî "عد الحروف بأسمائها" ((lafızların) isimler(iy)le harfleri saydım) demiştir. Başka bir ifadeyle "harfleri" zikretme zorunda kalmıştır. İlâveten harflerin kendileri söylendiğinde bu heceleme olmaz. Mesela "i" harfinin kendisi olan "elif"i söylediğinde heceleme yapmış olmazsın. Cürcânî buna delil olarak Zemahşerî'nin ilerleyen pasajlarda söylediği "bu (lafızları) söyleyen kişi hecelemiş olmaz. Kimse bu durumdan yeterince istifade etmedi/faydalanmadı..."¹³ cümlesini aktarır. Aynı şekilde diğer bir delil, Arapça'da kullanılan "تجهيت الحروف" ifadesidir. Anlamı "عددتها بأسمائها" (isimlerini saydım)dır. Buna göre "bi" harf-i cerri bağlaç ve alet anlamında olmaz. Yoksa Arapça'da "تجهيتها بأسمائها" şeklinde bir kullanım yoktur. Ancak Cürcânî, Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ında hecelemeyle isimlerle sınırlamaktan kaçındığını söyler. O, hecelemeyle ya mutlak olarak harflerin sayılması anlamında kullanmıştır.¹⁴ Ya da harflerin isimlerini hecelenmiş olarak getirdim, manasında "hecâ" fiilini, "etâ" fiili anlamında tazmin yapmıştır. Her ikisinin de hakiki (asıl) anlamın dışındaki manaya işaret ettiğini söyleyen Cürcânî, bu anlam-lardan ilki zahir olsa da Zemahşerî'nin ikincisine hamletmesinin caiz olduğunu söyler.

9 Zemahşerî, Carullah Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ömer (467-538/1144), el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Tevîl, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz, Mektebetü'l-Ubeykân, I, 128; Riyad, 1418/1998.

10 Arapçada kullanılan tazmin sanatı hakkında modern bir çalışma için bkz. Temizer Aydın, "Arap Dilinde Tazmin", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 39 (2010/2), 81-96.

11 Kocevî, Risâle, v. 200b. Bkz. Kazvî'nî, *Keşfu'l-Keşşâf*, Kütüphane-i Meclis-i Şuray-ı İslâmî (İran), no: 1130, v. 8a.

12 Kocevî, Risâle, v. 200b-201a. Bkz. Teftâzânî, *Hâşiyetü'l-Keşşâf*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, no: 589, v. 18a.

13 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 136.

14 Zemahşerî'nin hecelemeyle mutlak olarak harflerin sayılması anlamındaki kullanımına Şeyhzâde'nin risâlesinin hâmişinde ayetle delillendirme vardır. Şöyle ki "Bir gece kulunu yürüten ne yücedir!" (el-İsrâ, 17/1) mealindeki ayette "esrâ" fiilinin kullanımı sadece gece yapılan yürüyüşe işaret ederken ayette bu mana ondan soyutlanmış ve "seyr/yürüyüş" anlamı ayette mutlak manada kullanılmıştır. Ondan sonra da ayette ifade edilen zamanla yani "gece" manasıyla mutlaklığı mukayyed hale getirilmiştir. Bkz. Kocevî, *Risâle*, v. 201b.

Cürcânî, Teftâzânî'nin söylediği "hecelenilenlerin isim değil müsemma olurlar" görüşünün Zemahşerî'nin "heceleme yaparak (ismi) kısaltmadaki sebep"¹⁵ sözüne benzediğini söyler. Bununla birlikte Cürcânî'ye göre isimlerin kısaltılması, müsemmaların hecelenmesi manasına hamledildiğinde –bu, ihtimal dâhilinde olduğundan dolayı– bunun kesin bir şekilde hata (sehv) olduğu söylenemez.¹⁶

Şeyhzâde, Cürcânî'nin Teftâzânî'ye yönelik eleştirilerini aktarmasının hemen akabinde Molla Hüsrev'in konuyla ilgili değerlendirmelerini sunar. Ancak Şeyhzâde Molla Hüsrev'in değerlendirmelerine başlamadan önce Onun, Teftâzânî'nin görüşünün destekçisi ve "yardımcısı"¹⁷ olacağını ekler. Nitekim Molla Hüsrev, Cürcânî'nin görüşünü "قل" ile zikreder.¹⁸

Molla Hüsrev, hecelemeyle kast edilenin "harfleri isimleriyle sayması" manasında olduğunu müsellemler olarak kabul etmediklerini söyler.¹⁹ Buna delil olarak da Zemahşerî'nin "Esas"ta "هو يهجو الحروف ويجهجها ويجهجها" şeklinde "isimler" zikredilmeksizin harfleri saymak anlamında kullandığını vurgular.²⁰ Ayrıca bunu destekler mahiyette "Kamus"ta "hicâ" kelimesine "lafzın her harfinin tek tek söylenmesi" anlamının verildiğini belirtir.

Molla Hüsrev, *Keşşâf*'ta zikredilen "bu (lafızları) söyleyen kişi, hecelemiş olmaz" cümlesinin dille ilgili bir kaideye dayanmayıp genel kullanımla ilgili olduğunu söyler.²¹ Molla Hüsrev, şayet *Keşşâf* sahibinin sözü delil olarak kullanılacaksa onun yerine şu cümlesine bakılmasının daha doğru olduğunu söyler. Buna göre cümle şöyledir:

Eğer "Mushafta isimler suretiyle değil de harflerin kendi suretlerinde yazılmasına ne dersin?" dersin derim ki: "Kelam/kelime harfleri kendinden (zatından) mürekkep olduğunda ve her ne zaman heceleme yapıldığında ya da bir kâtime "şöyle şöyle yaz" (اكتب كيت وكيت) denildiğinde genel kullanıma uyulur. Lafızlar isimleriyle telaffuz edilir. Yazıda ise harflerin kendileri yazılır. Böylece surelerin başlangıcında var olduğu düşüncülen bu problem çözülmüş olur."²² Şeyhzâde konuyla ilgili son olarak Zemahşerî'nin bu görüşüyle şunu ortaya koyduğunu söyler: esmaları telaffuz etme, müsemmaları hecelemenin yolu olmuştur.

Molla Hüsrev, Cürcânî'nin isimlerin kısaltılması, müsemmaların hecelenmesi anlamına hamledilebilir görüşünün kesin bir şekilde hata (sehv) olduğunu söyler. Zira lafızdan böyle bir mana çıkartılamaz.²³

4. Risâle hakkında bazı değerlendirmeler

Risâlenin kimliğini ortaya koyan ferağ kaydının olmaması ve meselenin risâlede bir sonuca bağlanmaması, kanaatimizce risâlenin eksik olmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte risâlede ele alınan konular belli bir sırayı takip etmektedir ve kendi içinde bir bütünlüğe sahiptir.

15 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 129.

16 Kocevî, *Risâle*, v. 201a. Bkz. Seyyid Şerif Cürcânî, *Hâşiyetü'l-Keşşâf*, I, 76.

17 Kocevî, *Risâle*, v. 201a.

18 Kocevî, *Risâle*, v. 201a. Bkz. Molla Hüsrev, *Hâşiyetü alâ Tefsiri'l-Kâdî Beydâvî*, Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi no: 7389; v. 54b.

19 Kocevî, *Risâle*, v. 201a. Bkz. Molla Hüsrev, *Hâşiyetü alâ Tefsiri'l-Kâdî Beydâvî*, v. 55a.

20 Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğ*, II, 365.

21 Kocevî, *Risâle*, v. 201b. Bkz. Molla Hüsrev, *Hâşiyetü alâ Tefsiri'l-Kâdî Beydâvî*, v. 55a.

22 Kocevî, *Risâle*, v. 201b. Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 135-136. Molla Hüsrev, *Hâşiyetü alâ Tefsiri'l-Kâdî Beydâvî*, v. 55a.

23 Bkz. Molla Hüsrev, *Hâşiyetü alâ Tefsiri'l-Kâdî Beydâvî*, v. 55a.

Şeyhzâdenin incelediğimiz risâlesi, Tefsir literatüründe üretilen genel telif tarzına uygun olarak yazılmıştır. Yani önce kelime anlamı aktarılmakta ve sonra konuya girilmektedir. Nitekim risâlede de öncelikle “hece” kökünün kelime anlamına dikkat çekilmiştir. Kelimenin hakîkî ve mecâzî manasına değinilmiştir. Daha sonra da konu ayrıntılı bir şekilde ortaya konmaya çalışılmıştır.

Risâle, tefsir şerh geleneğinin en önemli eserlerinden biri olan Beydâvî'nin *Envâru't-tenzîl*'i üzerinedir. Bununla birlikte mesele *Keşşâf* ve (bazı) şerhlerini de dikkate alarak oluşturulmuştur. Hatta denilebilir ki risâle büyük oranda *Keşşâf*'ı ve şerhlerini merkeze almıştır. Beydâvî üzerine yazılan bir risâlede neden *Keşşâf* şerh geleneği dikkate alınmıştır, diye düşünülebilir. Zira Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ı ile Beydâvî'nin *Envâru't-tenzîl*'i birinin Mutezîlî diğerinin ehl-i sünnet olmasından dolayı iki farklı telif sâiki olarak kabul edilir. Filhakîka bu doğrudur. Ancak risâledeki iççelik daha farklı bir sâikten kaynaklanmaktadır ki o da ele alınan meselelerin ortak olmasıdır. Yani risâle ortak bir meseleyi merkeze almaktadır. Yoksa sadece bir metni merkeze alıp diğer metinleri yok sayıcı ve dışlayıcı bir tavır yoktur. Ayrıca müellifin sadece belli bir eseri incelenip diğer eserleri yok sayılmamıştır. Mesela Zemahşerî'nin sadece *Keşşâf*'ına bakılmamış, Zemahşerî'nin diğer eserlerinden istifadeyle müellifin görüşleri açık hale getirilmeye çalışılmıştır. Böylece bir metnin gölgesinde kalıp sadece onun üzerinden bir düşünce üretilmemiş aksine metinler arası irtibatlar da sağlanarak konunun çözümüne gayret edilmiştir. Gördüğümüz kadarıyla bu tip farklı eserlere müracaat etme tavrı, yazarın/şârihin kendi görüşünü temellendirmesi ve görüşüne istişhadda bulunması amacıyladır.

Tefsir meselelerinin dil merkezli incelenmesinin sadece ele aldığımız risâleye ait bir özellik olmayıp tefsir şerhlerinde hâkim bir yapı olduğunu vurgulamalıyız. Tefsir şerh geleneğinin büyük oranda dil ve belâgat merkezli oluşturulması, metnin bir tefsir eserinden ziyade dil eserine dönüşmesine neden olmuştur. Nitekim risâlemizde de mesele dil zemininde tartışılmakta ve bu bağlamda cevap üretilmektedir. Risâleye Tefsir ilmi açısından bakıldığında konu, sure başlarında bulunan hurûf-ı mukattaalardır. Ancak risâlede incelenen mesele ise hurûf-ı mukattaaları hecelediğimizde bunların harf olmaktan çıkıp isim olması ve bu isimlerin müsemmalarıyla ilişkisidir.

Kur'ân-ı Kerim'e baktığımızda ayetlerin konu bütünlüğünü takip etmemesi ve surelerde farklı konuların peşi sıra zikredilmesi ya da değişik yönlerine dikkat çekilmekle birlikte tekrar edilmesi, Kur'ân'ın genel özelliğidir. Ancak tefsirlere baktığımızda bir bütünlük oluşturma adına konunun geçtiği ilk ayette meseleye dair genel bir özet yapılması yaygın bir tarzıdır. Risâlede de benzer bir durum söz konusudur. Bakara suresinin başında bulunan hurûf-ı mukattaanın Mushaf tertibine göre Kur'ân'da ilk defa burada zikrediliyor olması, tartışmanın sadece ilgili ayetle bağlantılı değil daha genel bir başlık olan harf-i isim-müsemma ilişkisinin incelenmesine sebep olmuştur. Bu meyanda müfessirler/şârihler görüşlerini ve itirazlarını ayrıntılı hale getirmişlerdir. Dolayısıyla risâlede sadece Bakara suresinin ilk ayetinin tefsiri değil hece-isim-müsemma arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

5. Sonuç Yerine

İncelediğimiz risâlede de görüldüğü gibi yazma literatürü üzerinde fikrî bir üretim yapmak gerçekten meşakkatli bir süreçtir. Zira öncelikle yazmanın sıhhatini tespit etmeye odaklanmak, asıl hedef olan metnin içeriğini ele almayı geciktirmiş veya zorlaştırmıştır. Dolayısıyla içeriğe yönelik çalışmalardan önce yazma literatürün sağlıklı bir şekilde

gün yüzüne çıkarılması gerekmektedir. Çalışmamız da bir örnek üzerinden bunun gerekliliğine işaret babında oluşturulmuştur.

Şerh türü çalışmalarda düşüncenin belli bir geleneği takip etmesi, ister istemez bu birimden haberdar olmayı gerektirmektedir. Bu ise büyük oranda yazmalardan oluşan şerh geleneğini bilmeyi zorunlu kılmaktadır. Geleneğin oluşması beraberinde ekolleşmeleri de getirmektedir. Nitekim risâlemizde farklı tarihlerde yaşamalarına rağmen Teftâzânî, Molla Hüsrev ve Şeyhzâde'nin en azından incelediğimiz konuda benzer görüşlerin sahipleri olmaları ekolleşmenin bir örneği olarak kabul edilebilir.

KAYNAKÇA

- Barkan, Ömer Lütfi, Ayverdi, Ekrem Hakkı, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli*, Baha Matbaası, İstanbul 1970.
- Baş, Erdoğan, "Şeyhzâde", *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 97-98.
- el-Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid Zeynuddin Ebi'l-Hasan el-Huseynî, (816/1413), *Hâşiyetü'l-Keşşâf*, I-IV, Daru'l-Marife, Beyrut.
- Çiçek, Mehmet, *Tefsirde Şerh Geleneği Ali Kuşçu Örneği*, Tıbyan Yayıncılık, İzmir 2014.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Ali b. Ahmed, (821/1418), *Subhu'l-A'sâ fi Sina'ati'l-İnşâ*, Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, Kahire, 1340/1922.
- Kazvîni, Ebu Hafs Siraceddin Ömer b. Abdurrahman el-Fârisî, (745/1344), *Keşfu'l-Keşşâf*, Kütüphane-i Meclis-i Şurayî İslamî (İran), no: 1130.
- Maden, Şükrü, *Tefsirde Hâşîye Geleneği ve Şeyhzâde'nin Envârü't-Tenzîl Hâşiyesi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2015.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Feramur b. Ali, (885/1480), *Hâşîye alâ Tefsiri'l-Kâdî Beydâvî*, Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi no: 7389.
- Muhyiddîn Mehmed Kocevî Şeyhzade, (950/1543), *Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyhzâde*, Hazırlayan: Muhammed Abdülkadir Şahin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1419/1999.
- Muhyiddîn Mehmed Kocevî Şeyhzade, (950/1543), *Risâle fi keşfi mâ yeteallaku bisureti'l-Bakara*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reistükküttâb Mustafa Efendi, 1195, v. 200a-201b.
- Teftâzânî, Sadeddin Mes'ud b. Ömer, (792/1390), *Hâşiyetü'l-Keşşâf*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, no: 589.
- Temizer Aydın, "Arap Dilinde Tazmîn", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39 (2010/2), 81-96.
- Zemahşerî, Carullah Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ömer, (538/1144), *el-Keşşâf an Hakâiki Çavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Tevîl*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad, 1418/1998.
- Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, thk. Mukammed Basîl Uyunu's-Sûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1419/1998.

رسالة في كشف ما يتعلق بسورة البقرة

هذه²⁴ أداة الشروع في كشف ما يتعلق بسورة البقرة

قوله: «الم وسائر الألفاظ²⁵ التي يُتهجى بها²⁶»²⁷

أي يُعَدُّ بها حروف المباني، وهي الحروف التي يتركب منها الكلم، وتُعديدها ذكرها متعاقبة غير مترتبة تركيباً، والتهجي تعديد الحروف بأسمائها، ومنه سميت حروف التهجي، لأنها تُتهجى أي تُعَدُّ كما سميت حروف المعجم من حيث أن أكثرها يختص بالنقط من بين سائر حروف الألف²⁸ والمعجم النقط بالسواد. يقال «أعجمت الحروف و عجمته» ولا يقال²⁹ «عجمته» مخففاً، ومعنى حروف الخط المعجم مثل «مسجد الجامع» بمعنى «مسجد اليوم الجامع».

وقيل: المعجم مصدر بمعنى الإعجام كالمخرج والمدخل سميت بها لأن من شأنها أن تعجم.

يقال «هجوت الحروف هجوا وهجاء»، و«هجيتها تهجية»، و«تهجيتها تهجياً» وهو يهجوها ويهجها ويتهجها أي يعددها ويذكرها مفردة غير مركبة.

وقيل لرجل من قيس: «أقرأ القرآن؟» فقال: «والله ما أهجو منه حرفاً». ومن المجاز «فلان يهجو فلانا هجاء» أي يعد معانيه التي فيه.

قال صاحب الكشف: الباء في «بها» في «تهجى بها» لتضمن معنى الإتيان أي يؤتى بها مهجوة³⁰.

وقال الفاضل التفتازاني أنه سهو، لأن المهجوة هي المسميات لا الأسماء، فالباء للصلة والآلة أي «الألفاظ التي يُعَدُّ بها الحروف» (102 أ) على حذف المفعول بلا واسطة وهو الحروف وإقامة الجار والمجرور مقام الفاعل كما في قولك «الخشب الذي يضرب به»³¹.

وقال الفاضل الشريف مجيباً عنه: وفيه بحث، لأن التهجي لو كان بمعنى عد الحروف مطلقاً لكان الباء صلة وآلة على قياس³² قولك «عددت الحروف بأسمائها» لكنه عد الحروف بأسمائها، فإن الحروف إذا عدت³³ ملفوظة بأنفسها لم يكن ذلك تهجياً كما دل عليه قول الزمخشري فيما بعد: «وأن اللفظ بها غير متهجة لا يحلى بباطل»، وعلى هذا قولك³⁴ «تهجيت الحروف» معناه «عددتها بأسمائها»، فلا يتعلق به الباء صلة وآلة ولا يقال «تهجيتها بأسمائها» إلا أن الزمخشري جرد التهجي عن التقييد بالأسماء وجعله بمعنى عد الحروف مطلقاً أو ضمن معناه الإتيان، أي «أتيت بأسماء الحروف متهجياً بها»، وكلاهما خلاف الأصل، فجاز الحمل على الثاني وإن³⁵ كان الأول أظهر.

وأما قوله «مهجوة» فمعناه مهجوة مسمياتها، ويشبه قول صاحب الكشف «والسبب في أن قصرت متهجة»³⁶ إذا حمل على أن المعنى قصرت الأسماء متهجي مسمياتها ومع هذا الاحتمال لا وجه للجزم بكونه سهواً.³⁷ انتهى كلام الشريف.

وقال الفاضل خسرو نصره للتفتازاني أقول: لا نستلم أن التهجي تعداد الحروف بأسمائها كيف وقد قال في «الأساس»: «هو يهجو الحروف (102 ب) ويهجها ويتهجها»³⁸ أي يعددها وقال صاحب القاموس «التهجاء كالكساء تقطيع اللفظ محروفة». وأما قول صاحب الكشف «وأن اللفظ بها غير متهجة» فليس مبني على اللغة بل على العادة والاستعمال بدليل قوله سابقاً على ذلك القول:

«فإن قلت: فما بالها مكتوبة في المصحف على صورة الحروف أنفسها لا على صورة أسمائها؟ قلت: لأن الكلام لما كانت مركبة من

ذوات الحروف...»

- 24 في المتن: هذا.
25 في المتن: ألفاظ.
26 في المتن: تهجي.
27 أنوار التنزيل للبيضاوي، ٣١١/١.
28 في المتن: الاسم.
29 في المتن: ولا تقول.
30 الكشف على الكشف للزرويني أبو حفص عمر بن عبد الرحمن الفارسي، (٤٤٣١/٥٤٧) كتابخانه مجلس شورای اسلامی ١٣١١، ورق ٨ أ.
31 حاشية الكشف للتفتازاني، مكتبة سليمانية، فاتح ٩٨٥، ورق ٨١ أ.
32 في المتن «كما في».
33 في المتن «حدث».
34 في المتن «فقولك».
35 في المتن «ولو».
36 الكشف للزمخشري، ٩٢١/١.
37 حاشية الكشف للزجاجي، ٦٧/١.
38 أسس البلاغة للزمخشري، ٥٦٣/٢.

واستمرت العادة متى تهجيت ومتى قبل للكاتب «أكتب كيت وكيت» أن يلفظ بالأسماء وتقع في الكتابة الحروف أنفسها غُمل تلك الشاكلة المألوفة في كتابة هذا الفوالتح انتهى³⁹

فإنه قد صرح بأن كون طريق تهجي المسميات أن يلفظ بأسماءها.

[في الهامش] كما في قوله تعالى سبحانه الذي أسرى بعبده ليلا وأن الإسراء لا يكون إلا بالليل لكنه جرد عنه وجعل بمعنى مطلق السير فقيده بالزمان بعده.